

Geragog jako nová profese v procesu celoživotního vzdělávání

Pavel Mühlpachr

Abstrakt: Příspěvek se zamýšlí nad problematikou výchovy a vzdělávání jedinců postproduktivního věku. Prezentuje formy vzdělávání v postproduktivním věku a vymezuje základní pojmy, jako jsou gerontagogika, andragogika a integrální andragogika.

Klíčová slova: gerontagogika, vzdělávání, univerzity třetího věku, senioři, andragogika, integrální andragogika

Abstract: This article deals with educational problems of persons in post-productive age. It presents forms of education in post-productive age and defines general terms as Gerontagogy, Andragogy and Integral Andragogy.

Key words: Gerontagogy, Education, Third-Age Universities, Seniors, Andragogy, Integral Andragogy

Představa, že výchova a vzdělávání člověka jsou omezeny na období jeho dětství a mládí, je už dávno překonaná. Výchova a v jejím rámci i vzdělávání je dnes chápána jako proces celoživotní. Jedním z důležitých požadavků celoživotního vzdělávání je, aby příležitost k němu měli skutečně všichni. Cílem je vytvořit takové podmínky a vzdělávací příležitosti, aby lidé cítili potřebu vzdělávat se a zdokonalovat, a také mohli a chtěli tuto svou potřebu uspokojit v průběhu celé své životní dráhy, tedy i v postproduktivním věku.

Že se člověk učí, pokud žije, a že se může a má učit i ve starším věku, je už dávno známo. Jako příklad můžeme uvést Komenského *školu stáří*, v níž se lidé mají učit moudře využívat výsledků své práce a správně prožívat zbytek svého života. Přesto však byly vzdělávací potřeby starších a starých lidí dlouhou dobu ignorovány. Svůj podíl na tomto stavu měla i věda o stárnutí a stáří – gerontologie, která spolu s gerontopsychologií vytvářela negativní obraz stáří. Tato etapa životní cesty byla spojována především s různými omezeními, nemocemi, ztrátami, a z nich vyplývající pasivitou starších a starých lidí.

Podle odborníků zabývajících se demografickým vývojem měla v roce 2000 přibližně jedna pětina obyvatel Evropy šedesát let a více. Nejvíce roste skupina osmdesátiletých občanů a starších, což představuje značné nároky na finanční zdroje z oblasti zdravotní a sociální péče. V naší republice byl koncem roku 2000 podíl obyvatel v důchodovém věku odhadován asi na

jednu pětinu. Z celkového počtu obyvatel šedesátiletých a starších je jich téměř čtvrtina ve věku sedmdesát pět let a více. Přesto, že se tyto změny v populační skladbě projeví až o několik let později, je třeba, abychom se již dnes připravovali na řešení problémů souvisejících s kvalitou života v postproduktivním věku. Výzkumy potvrzují, že vzdělávací aktivity v postproduktivním věku přispívají k pocitu důstojnosti a životního uspokojení, k začlenění do společnosti i k fyzickému a duševnímu zdraví. Mohou také zlepšit orientaci v nových životních situacích a schopnost samostatně se rozhodovat.

Kvalita života je kategorie velmi subjektivní a individuální – představuje různé věci pro různé lidi a v různém čase. Je pochopitelné, že individuální tempo stárnutí vede i k větší diferenciaci kvality života v postproduktivním věku. Kromě takových diferenciacních znaků jako věk, zdravotní stav a s ním související fyzická a psychická výkonnost se do posuzování kvality života promítají další faktory – pohlaví, rodinná situace, životní úroveň, vzdělanostní úroveň, získaný socioprofesionální status apod. Subjektivní prožívání kvality života v postproduktivním věku ovlivňují i životní aspirace jedince, hodnotové orientace, zejména pak hodnoty spojené s kultivací osobnosti. Obecně lze konstatovat, že i ve starším věku je nejdůležitějším kritériem kvality života různorodost potřeb a možnost jejich uspokojování, ať už jde o potřeby fyziologické, psychologické nebo sociální.

Psychologická teorie aktivního stárnutí předpokládá, že ve stáří jsou v podstatě zachovány potřeby středního věku – především potřeba být nadále aktivní a mít pocit užitečnosti. Odchod do důchodu a s ním související úbytek sociálních kontaktů znamená omezení aktivity a sníženou možnost komunikace. Ukončením pracovní činnosti ztrácí jedinec svou profesní roli, a tím i svou *funkční identitu*. Má roli, která má charakter ne-role, což ho často demoralizuje a snižuje jeho vlastní hodnotu.

Jeden z důležitých kompenzačních mechanismů je spatřován v rozvíjení systému vzdělávání pro starší populaci. Výzkumy potvrzují, že vzdělávací aktivity v postproduktivním věku přispívají k pocitu důstojnosti a životního uspokojení, k začlenění do společnosti i k fyzickému a duševnímu zdraví. Například Havighurst vysvětluje vzdělávací potřeby seniorů na základě své teorie vývojových úkolů. Připomíná, že vzdělávání může usnadnit zvládnání těchto vývojových úkolů v průběhu života a může pomoci zajistit úspěšný přechod a adaptaci v pozdějších stádiích. Může také zlepšit orientaci v nových životních situacích a schopnost samostatně se rozhodovat. Vzdělávání ve starším věku se tak stává nutnou podmínkou pochopení života ve stále se měnícím světě. Prostřednictvím nových informací poskytuje seniorům možnost volby jak uspořádat svůj vlastní život, jak být psychicky vyrovnanější a spokojenější.

Spolu s Livečkou (1982, s. 297) lze shrnout následující **funkce vzdělávání** v postproduktivním věku jako:

- preventivní,
- anticipační,
- rehabilitační,
- posilovací.

Preventivní funkce je naplňována různými opatřeními, které za předpokladu, že jsou prováděny v určitém předstihu, pozitivně ovlivňují průběh stárnutí a stáří. Anticipační funkce přispívá k pozitivní připravenosti na změny ve stylu života, k nimž dochází zejména ve spojení s odchodem do důchodu. Rehabilitační funkce je spojena se znovuobnovováním a udržováním fyzických a duševních sil a s přípravou činností pro další existenci jedince. Za nejvýznamnější je považována posilovací funkce. Ta přispívá k rozvoji zájmů, potřeb a schopností lidí v postproduktivním věku, k podpoře jejich aktivity, ke kultivaci jejich zájmů a potřeb. Podle charakteru působení bychom tuto funkci měli označovat jako stimulační, příp. kultivační.

Univerzity třetího věku jsou specifickou součástí celoživotního vzdělávání. Jejich základní charakteristikou je, že poskytují seniorům vzdělávání na nejvyšší možné, tedy vysokoškolské úrovni, čímž se liší od jiných forem osvětové a vzdělávací činnosti orientované na seniory. Účastníci mají obvykle statut mimořádných studentů dané vysoké školy. Vzdělávání má výlučně charakter osobnostního rozvoje, nikoli profesní přípravy, a nezakládá tak nárok na profesní uplatnění (kromě dobrovolnických aktivit, např. v rámci seniorské populace).

První univerzity třetího věku (U3A) vznikly ve Francii počátkem 70. let jako přímá reakce na generační konflikt, který se na vysokých školách vyhroutil v souvislosti se studentskými nepokoji na konci 60. let. Nabízely nejen vzdělávání posluchačům-seniorům, ale také akademickou aktivitu penzionovaným či z vedoucích míst přeráženým starším vysokoškolským učitelům.

V průběhu posledního čtvrtstoletí, kdy se hnutí univerzit třetího věku rozvíjelo, krystalizovaly názory na jejich cíle. V první fázi bylo uvažováno především o těchto cílech:

- seznámit starší občany s vědeckými poznatky,
- prohloubit jejich sebepoznání,
- pomoci jim získat nadhled, a tím ulehčit jejich přizpůsobování a orientaci ve stále složitějším a měnícím se prostředí. Potvrzuje se totiž, že vzdělávání a další vzdělávání v průběhu dospělosti i v postproduktivním věku významně ovlivňuje kvalitu života ve stáří.

V posledních letech se v tomto kontextu klade důraz především na sociálně-psychologické aspekty vzdělávání starších lidí v univerzitách třetího

věku. Cílem je pak vytvářet předpoklady pro setkávání generací, nalezení báze pro výměnu zkušeností, pro vyvedení starého člověka z jakéhosi ghetta (Petřková, 1994, str. 24–32).

Jak vyplývá z řady studií (Svensson, 1990; Pearce, 1991; Kolland, 1993 aj.), jsou vzdělávací aktivity považovány za jeden z nejdůležitějších faktorů udržení kvality života v postproduktivním věku. Vzdělávání v této životní etapě přispívá nejen k mobilizaci intelektuálních a kognitivních funkcí, ale i k upevňování fyzického a duševního zdraví, k posilování sebedůvěry, a tím i k životní spokojenosti. A nejen to. Vzdělávací aktivity jsou též důležitým parametrem sociální pozice pro ty seniory, kteří již nepokračují v pracovní činnosti, představují pro ně nové zaměstnání a doplnění role starších.

V souvislosti s hledáním vzdělávacích příležitostí pro starší občany je vhodné připomenout, že jde o skupinu značně diferencovanou. Diferencovanost není dána pouze takovými znaky, jako jsou dosažená úroveň vzdělání, původní profese, sociální zařazení v mikroklimatu rodiny či finanční možnosti. K dalším znakům patří zdravotní stav, celoživotní zkušenosti, mentální výkonnost i životní orientace staršího člověka.

Poslání U3A je spatřováno nejen v zabezpečování práva starších na učení a vzdělávání, v realizaci jejich zájmového vzdělávání na současné vědecké úrovni, v udržování a zlepšování jejich fyzické kondice, ale také v aktivitách výzkumných. Analýza realizovaných výzkumných projektů naznačuje, že je věnována dostatečná pozornost přípravě na stáří, tréninkům směřujícím k uchování fyzického zdraví, kognitivní aktivizaci psychických funkcí apod. Poněkud stranou zůstávají motivační a emocionální aspekty života v postproduktivním věku, učení a vzdělávání nevyjímaje.

V problematice U3A se do popředí dostává zaměření, obsahová náplň a účelnost (výstupy) této dnes již plně etablované činnosti, zvláště v souvislosti se stoupající vzdělávací aktivitou pro seniory v mimouniverzitních institucích.

Existuje několik možných přístupů a úrovní (při všech se uplatňuje aspekt společenské události s navazováním kontaktů a rozšířením komunikačních příležitostí):

- pouhá nabídka programu pro volný čas,
- běžná osvětová a populárně naučná činnost,
- diskusně seminární forma (např. ve Velké Británii malé kroužky expertů, jejichž členové se střídají v přípravě seminářů),
- ucelené cykly přednášek, zaměřené na oblast možných zájmů (astronomie, historie umění apod.),
- ucelené cykly přednášek inovační povahy, usnadňující integraci seniorů do společnosti i spoluúčast při rozhodování tím, že edukují v oblasti no-

vých technologií, nových problémů měnícího se světa (práce s počítači, ekologická problematika, činnost médií, násilí ve společnosti apod.). Tato inovace znalostí postihuje i mezigenerační komunikaci, včetně významné komunikace prarodičů s vnuky. Tuto náplň lze vhodně kombinovat s programem zaměřeným na životní postoje a životosprávu (relaxační a psychoterapeutické postupy, kurzy kreativního myšlení, komunikace, asertivity, adaptace na život ve stáří, tělesná výchova pro seniory včetně jógy apod.). Není zanedbatelné, že takto získané dovednosti a znalosti z oblasti životosprávy i mezilidských vztahů budou senioři uplatňovat i v rámci svých rodin a v širší veřejnosti,

- ucelené cykly zaměřené na samosprávnou aktivitu seniorů – zakládání a vedení seniorských center, příprava trenérů pro výcvik paměti a kognitivní aktivaci, metodika úpravy bytového prostředí, ochrana zájmů seniorů v oblasti dopravní bezpečnosti, kriminality, týrání a zanedbávání apod. Senioři vyškolení v metodice sociologických výzkumů se mohou podílet na sběru dat, pomáhat v dotazníkovém i jiném monitorování situace zvláště mezi svými vrstevníky.

Kombinací zvláště posledních dvou okruhů aktivit může být vytvořeno opravdu ucelené vzdělávání seniorů se společensky významnými výstupy, přesahujícími osobnostní rozvoj či pouze ukrácení volného času jednotlivých účastníků. Do programů mohou být se značným efektem zakomponovány hodiny cizojazyčné konverzace a pohybových a relaxačních aktivit včetně jógy.

Významu univerzit třetího věku by měla být přizpůsobena kvalita výuky, její příprava a důsledné dodržování nejen obecně pedagogických, ale i specificky gerontagogických postupů.

V propracování geragogické metodiky, respektující involuční psychické změny, jsou stále velké rezervy. U3A by měla aspirovat na víc než na přednášky. Je třeba se více zabývat výběrem témat, přípravou pomůcek, tempem přednášky i zpětným vyhodnocením a pedagogickým auditem. I zde by mělo platit důsledné sledování vytčeného cíle a využívání zpětné vazby.

Právě metodika výuky by měla odlišovat U3A od vzdělávacích aktivit pro mladší jedince, včetně osob předčasně penzionovaných či dlouhodobě nezaměstnaných v předdůchodovém věku. Pro tuto mladší populaci organizované programy jsou někdy označovány jako *univerzita volného času*, a to se již dostáváme do akčního pole andragogiky.

Literatura

- JARVIS, P. Weiterbildung und die Rolle der Universität für ältere Menschen in die postmoderne Gesellschaft. In STADELHOFER, C. (ed.) *Kompetenz und Produktivität im dritten Lebensalter*. Bielefeld: Kleine Verlag GmbH, 1996, s. 53–60.
- JOCHMANN, V. *Encyklopedický slovník pedagogiky dospělých*. Olomouc, 1992, teze.

- KALVACH, Z. *Úvod do gerontologie a geriatrie*. Praha: Karolinum, 1997.
- KOLLAND, F. Social determinants and potentials of education in later life: The case of Austria. *Educ. Gerontol.* 19, 1993, s. 535–550.
- KÖNIGOVÁ, M. Kreativní myšlení a jeho rozvíjení ve stáří. In KALVACH, Z. a kol. *Úvod do gerontologie a geriatrie*. Praha: Karolinum, 1997, s. 137–144.
- LIVEČKA, E. Výchova ke stáří a ve stáří. In WOLF, J. a kol. *Umění žít a stárnout*. Praha: Svoboda 1982, s. 293–297.
- MÜHLPACHR, P., STANÍČEK, P. *Geragogika pro speciální pedagogy*. Brno: MU, 2001.
- PEARCE, S. D. Toward Understanding the Participation of Older Adults in Continuing Education. *Educ. Gerontol.* 17, 1991, s. 451–464.
- PETŘKOVÁ, A. Senioři jako účastníci vzdělávacích aktivit. In *Člověk a společnost na přelomu tisíciletí*. Sborník příspěvků z mezinárodní konference. Olomouc: UP, 1998, s. 153–156.
- PETŘKOVÁ, A. Vzdělávání seniorů jako aktuální problém vzdělávání dospělých. In BOČKOVÁ, V. *Aktuální problémy výchovy a vzdělávání dospělých*. Olomouc: UP, 1994, s. 24–32.
- PÖGGELER, F. *Einführung in die Andragogik*. Rattigen: 1957.
- PRÍHODA, V. *Ontogeneze lidské psychiky*. IV. díl. Praha: SPN, 1974.
- SVENSSON, T. The Need and Right to Learn and Study over the Life Span. In *Seniors in Higher Education: Development Opportunities*. A. I. U. T. A. – 1990. Proceedings Université du Quebec, Hull 1991, p. 209–220.

MÜHLPACHR, P. Geragog jako nová profese v procesu celoživotního vzdělávání. *Pedagogická orientace* 2002, č. 4, s. 96–101. ISSN 1211-4669.

Adresa autora: Doc. PhDr. Pavel Mühlpachr, Ph.D. Katedra speciální pedagogiky, Pedagogická fakulta MU, Poříčí 9, 603 00 Brno,
e-mail: muelpachr@jumbo.ped.muni.cz